

DIBLIOTEKA
SHTEHT

254.09

550

DILAVER
DILAVERI

meditime
letrare

meditim
letrar

meditim
letrare

Dilaver Dilaveri ka lindur më 1936. Studimet e larta, në Universitetin Shtetëror të Tiranës, i ka kryer më 1958. Prej disa vjetësh është marrë me shkrime kritike dhe ka botuar një sërë artikujsh e studimesh letrare. «Meditime letrare» është vëllimi i tij i parë, ku janë përmbledhur disa nga shkrimet e tij më të mira.

814.09
850

S

DILAVER DILAVERI

R

MEDITIME LETRARE

(Artikuj kritikë)

BIBLIOTEKA E SHËTETIT
GJIROKASTER

31213

SHTËPIA BOTUESE
«NAIM FRASHËRI»

JETA E SOTME REVOLUCIONARE NË ROMANIN TONË

Mozaiku kaq i larmë, i pasur dhe i gjerë i jetës sonë, vrulli revolucionar, heroizmi masiv dhe, mbi të gjitha, lufta e përditshme këmbëngulëse për formimin e ndërgjegjes së re, apo më mirë, për krijimin e njeriut të ri, që është rrjedhim i drejtpërdrejtë i thellimit të revolucionit ideologjik, përbëjnë një material shumë të pasur ku krijimtaria jonë letrare, e sidomos romani ynë ka gjetur mundësinë e zhvillimit të vet të suksesshëm.

Pasqyrimi i realitetit nuk nënkupton një soditje apo konstatim simplist të asaj që shtjellohet rreth nesh dhe jashtë nesh, por një zbrërthim të fenomeneve të realitetit, një thellim të shkrimtarit në ato apo këto fenomene, që e interesojnë atë dhe që e kanë nxitur frymëzimin e tij.

S'ka pasqyrim të realitetit jashtë marrëdhënjeve ekonomiko-shoqërore, jashtë raporteve të përditshme sociale, në të cilat zhvillohet dhe evoluon jeta. Ky realitet, përfshin, madje si një element me rëndësi të parë, edhe vetë njeriun, që është në fund të fundit jo vetëm mbartës e shprehës i këtyre raporteve ekonomiko-shoqërore, por njëherazi edhe një objekt i ndërlikuar, që me botën e vet të brendshme, me faktin se gjer në ç'masë e ka të zhvilluar e të pasur atë botë, përfaqëson edhe stadin e zhvi-

llimit të shoqërisë, konkretisht të shoqërisë sonë të sotme.

Pasqyrimi dhe njohja e një realiteti të caktuar përfytyron në të njëjtën kohë edhe një paraqitje reale e bindëse të konflikteve të rëndësishme, që vlojnë brenda gjirit të shoqërisë. Romani ynë si një gjini që po merr çdo ditë prioritetin mbi gjinitë e tjera dhe që po evoluon mbi një terren të shëndetshëm e revolucionar letrar, siç është letërsia e realizmit socialist, në mënyrë të pamangshme do të trajtojë pikërisht konfliktet më të mprehta, konflikte të natyrshme e të pranueshme për shoqërinë tonë, që shtjellohen nëpër kontradiktat antagonistike e sidomos jo antagonistike, në mënyrë që të mund të japë pa e shtrembëruar tablonë e gjerë të jetës te ne.

Nëse do të ndodhte e kundërta, pra nuk do të zbërtheheshin në vepra këto konflikte, nëse autorët nuk do ta merrnin spuntin e tyre krijuese në jetën e gjallë, atëherë s'do të kishim këtë letërsi, që kemi sot, por një letërsi të zbetë, anemike e vanitoze, një krijimtari më tepër pjellë të fantazisë së autorëve që, sado e begatshme, do të shteronte dikur e do të na jepte vepra bastardhe, pa freskinë e njomësinë e jetës.

Edhe sikur të marrim për të vështruar mënyrën se si ka zënë vend dhe është pasqyruar në letërsinë tonë qoftë vetëm tema e klasës punëtore, do të kemi të qartë se ç'ecje përpara ka shënuar apo ka realizuar proza jonë në gjininë e romanit, si ka evoluar pasqyrimi i realitetit jetësor në prozën tonë të gjatë.

Gani Guri i romanit «Çlirimtarët» na dha një përfaqësues të klasës punëtore shqiptare, i cili, sikurse klasa e vet, në vitet e luftës, pati për mision të përhapte idetë e reja komuniste dhe personazhi e arrin këtë mision në vepër. Por me gjithë këtë figurë e ndonjë tjetër episodike, ne s'e kemi të gdhendur në vepër si klasë me botën shpirtërore të profilizuar proletariatin shqiptar të mirëfilltë. Në tërësi ata që bashkohen dhe drejtojnë punëtorët në vepër janë të futur vonë në radhët e kësaj klase dhe këta vijjnë o nga fshati, o nga vegjëlja e varfër e qytetit. Kjo mungesë objektivisht e shpjegueshme, se edhe në jetën

tonë asi kohe proletariati, apo punëtorja, qe një shtresë shumë e pakët në numër, doemos do të reflektohej edhe në vepra artistike, që morën si detyrë mbi vete të na përshkruanin tablonë e fuqishme reale të kohës.

Pak vjet më vonë «Këneta», roman mbi veprat e para, që u ndërmorën nga partia për ndërtimin e jetës së re, i kushton më tepër vend klasës punëtore, paraqitjes së saj dhe të rolit të saj. Është karakteristike për këtë roman se pjesa dërmuese e personazheve që përfaqësojnë klasën, janë fshatarët, që edhe këtu në kantierin e bonifikimit të Maliqit, ruajnë më tepër botën shpirtërore të fshatarit, janë me trup aty, në kantier, e me zemër në fshatrat e tyre. Elementet e ndërgjegjes së klasës këtu janë shumë të pakët, madje ato vetëm sapo nisnin të dukerit te ndonjëri prej personazheve pa mundur të arrijnë që të na demonstron në masën e gjerë. Kjo veçori e romanit, veç të tjerave, shpreh objektivisht gjendjen apo stadin e zhvillimit e të rolit real, që kishte nisur të luante klasa jonë punëtore në vitet e para të çlirimit.

Krejtësisht i ndryshëm është roli dhe vendi që zë klasa punëtore në romanet «Dasma» dhe «Përsëri në këmbë». Tashmë kemi një klasë punëtore, që ndihet shumë në jetë e, si rrjedhim, edhe në vepër, kemi një klasë punëtore që jo vetëm s'është me rol të pakët në fatin e ngjarjeve, që zhvillohen në realitet, por që ndikon fuqimisht e në mënyrë vendimtare mbi heronjtë e tjerë, mbi ngjarjet dhe mbi krejt shoqërinë.

Klasa punëtore e veprave të fundit është përfaqësuese e denjë dhe e ndërgjegjshme e moralit dhe e ideologjisë sonë komuniste, ajo është vendosmërisht luftëtare e pakompromis, që mbron dhe përkrah të renë në jetë e në shoqëri.

Në këto vitet e fundit të krijimtarisë sonë, lulëzimi letrar që u arrit, suksesi që shënoi romani, shpjegohet edhe me faktin se shkrimtarët u thelluan më tepër në njohjen e jetës, në kapjen e konfliktit thelbësor, në pasqyrimin e guximshëm të konflikteve dhe të realitetit. Kështu romani «Dasma» i Ismail Kadaresë, pavarësisht

nga ndonjë e metë dhe mungesë e tij, që një hap i rëndësishëm i autorit në trajtimin e temës së revolucionarizimit të ndërgjegjes. Ai dëshmoi për një përpjekje serioze të shkrimtarit për të na dhënë, nëpërmjet paraqitjes së kontradiktave joantagoniste, apo duke vendosur në qendër të veprës një konflikt të madh shoqëror, realitetin shqiptar të atyre viteve kur, mbas Letrës së hapur dhe sidomos fjalimit të gjashtë shkurtit, nisi në gjirin e shoqërisë sonë lufta e ashpër kundër botëkuptimit patriarkal dhe paragjykimeve fetare, lufta për çlirimin e gruas, për ngritjen e personalitetit të saj. Meritë e veprës është, veç të tjerave, fakti që autori në tërë subjektin e saj ka futur jetën e gjallë, që ka rrjedhur rreth tij. Çdo lexuesi, sado i pakualifikuar qoftë ai, s'mund të mos i lërë mbresë krejt ajo mori tipash që, ndonëse janë dhënë me pak radhë, ndonjëherë edhe vetëm me një frazë apo batutë, prapë janë aq të vërtetë dhe aq të pranueshëm për ne, që nga Rudi e deri te «Soda kaustike» me shokë, apo ajo atmosferë e gjallë, plot kolorit e ngrohtësi e kësaj dasme punëtore, që me gëzimin e vet të zhurmsëm e ndërpret, e superon derisa e mposht me gjithësej frymën e zymtë e të errët të jetës patriarkale, intrigat dhe kurthet e mblesit e të priftit, pjella dhe mbrojtës të kanunit e të ungjillit.

Po në këtë aspekt të njohjes e të dhënjes besnike dhe emocionale të realitetit, gjejmë edhe disa romane të tjera të këtyre viteve të fundit. Romani «Përsëri në këmbë» i Dhimitër Xhuvanit ndonëse trajton temën e klasës punëtore, merret me një anë tjetër të rëndësishme të realitetit, me pasqyrimin e botës shpirtërore të njeriut të ri të klasës, me rritjen e ndërgjegjes dhe formimin botëkuptimor revolucionar të individit në shoqërinë tonë. Një fatkeqësi aksidentale e një njeriu nga më zakonshmit dhe rruga e tij plot përpjekje të vetëdijshme për t'u kthyer në jetë, përbëjnë boshtin e subjektit të romanit. Duke përshkruar një rrugë disavjeçare të heroit, autori ka mundur të japë, jo vetëm nëpërmjet heroit të veprës, por edhe nëpërmjet paraqitjes së realitetit përreth heroit,

rritjen e klasës punëtore, rritjen e rolit të saj të ndërgjegjshëm në zgjidhjen e problemeve të rëndësishme e delikate, që kishin të bënin me fatin e atdheut, në ato çaste kur atë e kërcënonte blokada revizioniste. Ky aspekt i dytë jetësor i jep sfond synimit kryesor të autorit, që lidhet me veprimtarinë, përpjekjet dhe luftën që bën hero i romanit për të mos dalë nga radhët.

Autori ka kapur një rast nga jeta, nga realiteti dhe e ka vendosur në subjekt të veprës, por në saje të forcës përgjithësuese, që arrin romani, rasti jetësor e humb vlerën e mëvetshme dhe shtrihet në dhjetëra, qindra apo mijëra raste të tjera të ngjashme edhe të ndryshme, që janë shfaqje dhe njëkohësisht tipare të njeriut tonë të sotëm. Pa e idealizuar jetën tonë, duke e pasqyruar atë me realizëm, Dh. Xhuvanit i kanë tërhequr vëmendjen edhe fenomene të tilla, që dëshmojnë për elemente morale negative aty-këtu të njerëzisë tanë, si mund të vërehet dyshimin e skepticizmin e ndonjë personazhi, mosbesimin për mundësinë e arritjes së suksesit të heroit edhe për faktin se edhe në «botën e zhvilluar» individit nuk ja ka arritur, përkundër më tepër ka dështuar në raste tentativash të tilla të pashpresa. Vështrimi realist e ka çuar autorin në dhënjen disa herë në roman të ambienteve letargjike në lagjen ku banon Dini, apo në dhënjen e çregullimit e të frymës së dizinteresimit, që zotëronte në oficinë, sidomos për materialet gjysmë të konsumuara që flakeshin në rikupero. Për këtë cilësi të veprës flasin edhe skenat e jetës në bilardo e gjetkë, por, sidoqoftë, këto skena, ashtu sikurse në jetë, në veprë janë kënde të vogla në tablonë e madhe plot pathos revolucionar e vetëmohim, plot këmbëngulje dhe besim në triumfin mbi vështirësitë, mbi mungesat dhe fatkeqësitë e çdollojshme. Në këtë plan, duke na dhënë jetën tonë revolucionare në roman, autori ndikon thellë në edukimin me ndjenja e moral të shëndoshë të lexuesit tonë. Ndofta vepra do të që më tipike dhe më aktuale sikur të na e jepte Dinin të rrethuar nga atmosfera e ngrohtë e vëllazërore e shoqërisë edhe në pjesën e parë të romanit, edhe gjatë viteve

të përpjekjeve të tij për t'u ngritur në këmbë, ashtu siç ndodh sot realisht ndër ne, ku shoqëria s'është e huaj për fatin e individit, përkundrazi. Por edhe kështu si është konceptuar, për shkak të momenteve të jetës e karakterit real të njeriut, që e ka frymëzuar autorin, vepra ndikon pozitivisht, se e ka dhënë jetën tonë revolucionare në një aspekt të saj.

Gjithmonë në këtë tragë tematike, megjithëse jo më ngushtësisht në terrenin punëtor, realiteti ynë heroik, heroizmi masiv i popullit, ka gjetur vend në romanin «Dhjetor i shqetësuar» të Fatos Arapit. Këtë radhë s'kemi të bëjmë më vetëm me elemente të veçuara, as me raste të shkëputura, por me krejt një lëvizje popullore. Kjo që thamë i përket realitetit, asaj që ndodhi te ne, se me të vërtetë qe emocionuese dhe të mbushte me krenari ajo që ndodhi pas tërmetit të Dibrës, në atë dhjetor të akullt, kur mijëra e mijëra nga bashkatdhetarët tanë braktisën çdo gjë dhe u sulën për t'u vajtur në ndihmë të dëmtuarve nga tërmeti, pa përfillur dëborën, tufanin dhe ngriecat. *Atje, në fshatrat e Dibrës të mbuluara me dëborë e rënoja, çdo ditë, çdo çast, njeriu takonte e njihte heroizma, luftë të ndërgjegjshme e vetëmohuese. Pikërisht ky realitet e ka frymëzuar autorin dhe ka vërshuar në faqet e romanit të tij. I nisur nga dëshira për të na dhënë sa më të plotë tablonë e kësaj ngjarjeje revolucionare, F. Arapi ka futur aspekte të ndryshme jete, që në vetëvete flasin dhe e realizojnë qëllimin e tij, por që autori nuk ka arritur t'i shkrijë e t'i unifikojë në mënyrë organike në një tërësi subjekti e, si rrjedhim, ato ruajnë një farë mvetësie, që i ka shkaktuar një natyrë pak fragmentare veprës.*

Po kështu, nga materiali që të ofron romani, të krijohet përshtypja se në shumë momente të subjektit mungon thellimi dhe motivimi logjik e emocional, që do të na jepte më mirë atë që ndodhi realisht në dhjetorin e vitit 1967. Shumë episode apo aspekte reale jete vetëm sa janë cekur apo përmendur dhe kjo i ka dhënë karak-

ter herë-herë reportazhist romanit. Ndërsa në kapitujt e fundit ku jeta revolucionare ka hyrë gjerësisht, nëpërmjet detajesh të gjetura, tipash të skalitur dhe bindës, ka ndodhur e kundërta, ka ndodhur që vepra e ka dhënë të ngritur në art realitetin pa rënë në stilin përshkruar enunjerativ, gati reportazhist. Historia e fshatit Seb, figura e Likës, kryetarit të këshillit, apo e fshatarit plak Pjetrit, digresioni për fisin e Gjokajve si dhe bota shpirtërore e inxhinieres Vera, janë faqe nga më të realizuarat për pasqyrimin e realitetit heroik në roman. Por s'mund të themi po këtë mendim dhe s'jemi të bindur se autori ka dhënë të ngritur në art realitetin kur flet për episodet dhe skenat e shoferëve në klub, ku s'dihet përse autori është shtyrë t'i japë aq vend një vajze të lindur idiote, e cila edhe ajo paska vajtur në atë aksion të madh! Ç'do të na thotë ky fenomen në veprë, ç'shtirije gjeti ai në realitetin e asaj kohe dhe, në fund të fundit, ç'dritë hedh ky personazh me veprimet e qëndrimin e vet, ta zëmë, lidhur me shoferin trupmadh, pijanec. Sido që të jetë, shfaqje të tilla, edhe sikur ato t'i ketë ndeshur autori në ndonjë rast në atë muaj heroizmesh e fitoresh, ku tipike qe lufta e ndërgegjeshme e njerëzve tanë për të arritur objektivat revolucionare, pa përfillur pengesat, s'duhet të zinin kurrë kaq vend për hir të dëshirës që «ta zhveshim veprën nga idealizimet, që të jemi më realistë». Të njëjtat vërejtje mund t'i bëhen romanit edhe për linjën e gazetarëve ku ndihet pak si tepër fruti elaborues i penës së autorit mbi realitetin, apo në ndonjë episod, siç është ai i plakut, që zbret në Laç, që herë pas here nxjerr kokë nëpër krejt romanin dhe që, si fenomen, mbetet jo plotësisht i zbërthyer. Këto cungime që i hasim në romanin «Dhjetor i shqetësuar» përsa i përket faktit se sa në faqet e veprës ka gjetur veten e vet jeta jonë, realiteti ynë, na bëjnë të mendojmë se autori është ngutur, s'ka arritur ta përpunojë mirë materialin e pasur, që ka patur në duar dhe, si rezultat, nuk na ka dhënë tërësisht madhështinë e atij heroizmi masiv e të atij realiteti jetësor.